

Vergaderjaar 2009–2010

32 345

Verslag van een werkbezoek van de Voorzitter en een parlementaire delegatie aan Hamburg (Neuengamme)

Nr. 1

VERSLAG VAN EEN WERKBEZOEK AAN HAMBURG (NEUENGAMME)

Vastgesteld 16 maart 2010

De Voorzitter van de Tweede Kamer, mevrouw Gerdi A. Verbeet, heeft op 23 en 24 februari 2010 een werkbezoek gebracht aan Hamburg, waarbij het bezoek aan de gedenkplaats van het voormalige concentratiekamp Neuengamme centraal stond. Tevens is een bezoek gebracht aan de gedenkplaats aan de Bullenhuser Damm en aan de Bürgerschaft der Freien und Hansestadt Hamburg, het parlement van de deelstaat Hamburg. De Voorzitter werd tijdens dit bezoek vergezeld door het lid van het Presidium Van Haersma Buma (CDA) en de leden Vietsch (CDA), Van Dijken (PvdA), Neppéus (VVD) en Wiegman-van Meppelen Scheppink (ChristenUnie), allen woordvoerder op het terrein van oorlogsgetroffenen. De delegatie werd ambtelijk ondersteund door de heer Clemens (adjunct-griffier van de commissie voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport), mevrouw Van Willigen (senior voorlichter) en de heer Van Oortmerssen (chauffeur Voorzitter). Van Nederlandse zijde waren verder aanwezig mevrouw drs. P. Huitsing (directeur van de Eenheid Oorlogsgetroffenen en Herinnering WO II van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport), de heer drs. G. Bijl de Vroe (hoofd van de Economische Afdeling van de Nederlandse ambassade in Berlijn) en de heer A. Schoonbeek (voorzitter van de Stichting Vriendenkring Neuengamme).

Het bezoek heeft plaatsgevonden op uitnodiging van de Bürgerschaft der Freien und Hansestadt Hamburg en de directie van de gedenkplaats Neuengamme, en is tot stand gekomen op initiatief van de Stichting Vriendenkring Neuengamme. Deze stichting heeft tot doel de herinnering aan de slachtoffers van het kamp levend te houden, de band tussen overlevenden en nabestaanden te onderhouden, waar mogelijk en nodig deze overlevenden en nabestaanden te ondersteunen en de Nederlandse samenleving bewust te maken van wat er zich in Neuengamme heeft afgespeeld.

De Kamervoorzitter wenst namens de delegatie haar erkentelijkheid uit te spreken aan het adres van de Eerste Vice-Voorzitter van de Bürgerschaft der Freien und Hansestadt Hamburg, mevrouw Barbara Duden, en haar staf voor de gastvrije ontvangst en de inspanningen voor en tijdens het werkbezoek. Een speciaal woord van dank gaat hierbij uit naar de heer

Ulfert Kaphengst, hoofd van de afdeling publiciteit en protocol. Daarnaast wenst de Voorzitter haar erkentelijkheid uit te spreken aan de heer dr. Detlef Garbe, directeur van de gedenkplaats Neuengamme, en zijn staf voor de vriendelijke ontvangst en deskundige informatie.

Het hierna volgende verslag bevat een weergave van de indrukken die tijdens de bezoeken en gesprekken zijn opgedaan. Het programma van het werkbezoek is als bijlage bijgevoegd.

De voorzitter van de delegatie,
Verbeet

De griffier van de delegatie,
Clemens

Dinsdag 23 februari 2010

Bezoek aan de gedenkplaats aan de Bullenhuser Damm

De delegatie werd ontvangen door de heer dr. Detlef Garbe en mevrouw dr. Iris Groschek, beiden van de gedenkplaats Neuengamme. Mevrouw Groschek leidde de delegatie rond in het voormalige schoolgebouw aan de Bullenhuser Damm. In de nacht van 20 op 21 april 1945 werden in de kelder van de school 20 Joodse kinderen, 10 jongens en 10 meisjes, door de SS opgehangen. Onder hen waren twee Nederlandse kinderen, de uit Eindhoven afkomstige broertjes Alexander en Eduard Hornemann, die op het moment van hun dood respectievelijk 8 en 12 jaar oud waren. Ook twee Franse gevangenisartsen en twee Hollandse verpleegkundigen aan wie de kinderen waren toevertrouwd vonden de dood door ophanging. In dezelfde nacht werden in dit gebouw ook nog 24 Russische krijgsgevangenen op soortgelijke wijze vermoord.

In november 1944 waren deze 5- tot 12-jarige kinderen in het concentratiekamp Auschwitz van hun ouders gescheiden en geselecteerd om als proefpersoon te dienen voor medische experimenten. Daartoe werden zij naar het concentratiekamp Neuengamme overgebracht. De SS-arts Kurt Heismeyer probeerde daar een middel tegen tuberculose te ontwikkelen. Tegen het einde van de oorlog besloot de SS alle sporen van de experimenten uit te wissen. De kinderen en hun begeleiding werden daartoe per vrachtwagen vervoerd naar het in het schoolgebouw aan de Bullenhuser Damm gevestigde buitenkamp, alwaar zij werden vermoord.

Lange tijd bleef deze kindermoord uit de openbaarheid. Een serie artikelen van Günther Schwarberg in het Duitse weekblad Stern in 1979 bracht daarin verandering. Nasporingen in het Auschwitz-archief leidden uiteindelijk tot de speurtocht en oplossing van de gebeurtenissen aan de Bullenhuser Damm.

Vanaf 1980 heeft het gebouw de naam «Janusz-Korczak-Schule», vernoemd naar een in 1942 omgebrachte Joodse schrijver en leider van een weeshuis in Warschau. De eigenlijke gedenkplaats bevindt zich in de kelder van het schoolgebouw. De ruimte waarin de kinderen zijn vermoord is in de oorspronkelijke staat bewaard gebleven. In de ruimte ernaast is een permanente tentoonstelling te bezichtigen over het lot van de vermoorde kinderen. Achter het schoolgebouw is ter herinnering een rozentuin aangelegd, met portretten van de omgekomen kinderen en hun begeleiders. Jaarlijks, op 20 april, worden hier de kinderen van de Bullenhuser Damm herdacht. Volwassenen en scholieren uit Hamburg en nabestaanden nemen dan bloemen mee of planten een roos. Deze rondleiding heeft een onuitwisbare indruk gemaakt op de leden van de delegatie.

Bezoek aan het stadhuis in Hamburg

De heer Detlef Garbe heeft in het stadhuis nog in het kort stilgestaan bij het bezoek aan de gedenkplaats aan de Bullenhuser Damm. Vervolgens werd een diapresentatie over het voormalige concentratiekamp Neuengamme gegeven. Oorspronkelijk was Neuengamme een buitenkamp van het bij Berlijn gelegen concentratiekamp Sachsenhausen. In 1940 werd Neuengamme een zelfstandig concentratiekamp en ontwikkelde het zich tot het grootste concentratiekamp in Noordwest-Duitsland. Meer dan 100 000 mensen uit geheel Europa waren tussen 1938 en 1945 gevangen genomen in het hoofdkamp en de 85 buitenkampen. Van de gevangenen hadden volgens Duitse gegevens 6600 mannen en 250 vrouwen de Nederlandse nationaliteit. Hiertoe behoorden 589 mannen die uit Putten waren weggevoerd als gevolg van een represaillemaatregel, slechts 49 keerden na de bevrijding terug. De gevangenen werden ingedeeld in zogenaamde commando's of arbeidersploegen die onder meer belast waren met de

uitbouw van de steenfabriek en graafwerkzaamheden voor de Elbe en de haven van Hamburg. Vanaf 1942 werden de gevangenen ook gedwongen tewerkgesteld in de oorlogsindustrie. Daartoe verrezen complete fabrieken op het terrein van het kamp. Na het bombardement van Hamburg in 1943 werden gevangenen ook ingeschakeld bij werkzaamheden in de stad. Het merendeel van de Nederlandse gevangenen is niet meer thuis gekomen.

De heer Garbe benadrukte dat Neuengamme het enige kamp was dat na de capitulatie geheel leeg is aangetroffen door de geallieerden, alle sporen waren gewist. Aan het eind van de oorlog heeft een contact tussen Himmler en graaf Bernadotte van het Zweedse Rode Kruis geleid tot een grootscheepse reddingsoperatie voor circa 4000 Scandinaviërs, de zogenaamde «Aktion der weissen Busse». Een groot deel van de resterende gevangenen uit Neuengamme is gedwongen aan boord gebracht van drie schepen die op 3 mei 1945 in de Lübecker Bocht door Britse jachtbommenwerpers zijn gebombardeerd. Bij deze vermoedelijk grootste scheepsramp in de historie kwamen 7400 mensen om het leven, 450 gevangenen overleefden de aanslag. Een ander deel van de gevangenen was inmiddels op 'dodenmars' naar andere kampen gebracht.

Na de oorlog heeft het voormalige concentratiekamp onder Brits beheer aanvankelijk dienst gedaan als opvangplaats voor Russische dwangarbeiders uit de omgeving van Hamburg en vervolgens als interneringskamp voor leden van de SS, NSDAP en de Wehrmacht. In 1948 werd het kamp overgedragen aan de stad Hamburg die van de bestaande en nieuwe gebouwen een gevangenis maakte. Hiermee werd het terrein aan de openbaarheid onttrokken. Eind zestiger jaren verrees er zelfs een tweede gevangenis, bestemd voor jeugdigen. Onder druk van overlevenden van het voormalige concentratiekamp stemde de regering van Hamburg in met de oprichting van een kleine gedenkzuil in 1953. Hamburg voelde er langere tijd niets voor om aandacht aan het kamp te geven. Onder grote internationale druk verrees in november 1965 een internationaal gedenkteken en 15 nationale gedenktegels. Vanaf de jaren tachtig werd steeds meer terrein van het voormalige concentratiekamp onder het beheer van de gedenkplaats gebracht. Na de verplaatsing van de gevangenen in 2003 en 2006 viel uiteindelijk nagenoeg het gehele terrein van het voormalige concentratiekamp onder het beheer van de gedenkplaats. Er zijn thans een permanente hoofdtentoonstelling, onder de titel 'Zeitspuren: Das Konzentrationslager Neuengamme 1938 bis 1945 und seine Nachgeschichte' en vier andere doorlopende tentoonstellingen. Daarnaast is er een archief, een bibliotheek, een openbaar archief en een studiecentrum voor projecten en seminars.

Ontmoeting met de Eerste Vice-Voorzitter van het parlement van de deelstaat Hamburg en gesprek met cultuurwoordvoerders van de fracties

Hamburg is de op één na grootste stad van Duitsland en tevens de belangrijkste havenstad. De stad telt ruim 1,7 miljoen inwoners, in de agglomeratie wonen 4 miljoen mensen. Hamburg maakt geen deel uit van een deelstaat, maar is er zelf een. De wetgevende macht van de deelstaat berust bij de Hamburgische Bürgerschaft, het parlement met 121 leden. Het parlement kiest de Senaat, dat is de regering (uitvoerende macht) van Hamburg. Uit het midden van de Senaat kiest het parlement de eerste burgemeester die optreedt als voorzitter van de Senaat. De Voorzitter en delegatie werden welkom geheten door mevrouw Barbara Duden, Eerste Vice-Voorzitter van de Bürgerschaft der Freien und Hansestadt Hamburg. Hierbij waren ook de leden Rolf Reincke (CDU), Uwe Grund (SPD), Gabriele Dobusch (SPD) en Christel Oldenburg (SPD) van de commissie Cultuur aanwezig.

In antwoord op vragen vanuit de delegatie werd van Duitse zijde opgemerkt dat de slachtoffers van de bombardementen in Hamburg, die een groot deel van de stad verwoestten met naar schatting tussen de 30 000 en 40 000 doden, jaarlijks worden herdacht, maar dat de stad daarbij kritisch is over de «eigen» Duitse rol. Ook heeft het parlement in samenwerking met o.a. de gedenkplaats Neuengamme dit jaar voor de twaalfde keer culturele bijeenkomsten belegd met betrekking tot de dag ter herdenking van de slachtoffers van het nationaalsocialisme (27 januari). Bij de verschrikkingen van de Kristallnacht (9 november) wordt eveneens stilgestaan. Enkele malen is op deze datum een Nacht der Jugend georganiseerd om de Hamburgse jeugd op eigen wijze de Kristallnacht te laten herdenken. 75 gedenkplaatsen in de stad herinneren aan de gruweldaden tijdens de oorlog. In ieder geval wordt de laatste 20 jaar meer aandacht besteed aan de oorlog dan de jaren ervoor. In de eerste decennia na de oorlog werd veel verdrongen. Nu moet de boodschap zijn te herinneren en verhinderen dat een nationaalsocialistische ideologie nog eens bezit van de mensen kan nemen.

Na afloop van de bijeenkomst heeft de Voorzitter het gastenboek van het parlement van Hamburg getekend.

Tijdens het diner ging mevrouw Barbara Duden in haar tafelrede in op de verschrikkingen die het nationaalsocialisme in Nederland te weeg heeft gebracht en initiatieven van verzoeners en bruggenbouwers als de Stichting Vriendenkring Neuengamme om de herinnering aan de slachtoffers levend te houden.

De Voorzitter memoreerde in haar rede de wijze waarop de stad Hamburg omgaat met de last van het verleden en de inspanningen van het Hamburgse parlement om van de gedenkplaats Neuengamme een bijzonder bouwwerk te maken.

Woensdag 24 februari 2010

Bezoek aan de gedenkplaats van het voormalige concentratiekamp Neuengamme

De delegatie werd ontvangen door de heer Detlef Garbe. De delegatie bezocht de in vroegere gevangenenblokken gevestigde vaste expositie over het concentratiekamp Neuengamme 1938–1945 en zijn naoorlogse geschiedenis. De verhalen over het kamp vormen het zwaartepunt van de tentoonstelling, met daarbij een centrale plaats voor de begane misdrijven en het leed van de gevangenen. De documentatie wordt kort en grofmazig gepresenteerd voor een snel overzicht, maar ook gedetailleerd aan de hand van foto's, akten, biografieën van 150 gevangenen uit diverse landen, en video- en geluidsopnamen van overlevenden. Er zijn gegevens te vinden over het totaal aantal gevangenen (100 400), met een uitsplitsing naar nationaliteit en naar type (verzetsmensen, Joden, Jehova's getuigen, asocialen, homoseksuelen). Ook zijn er barakken uit de kamptijd te zien. Op vragen over het grote aantal Nederlanders dat omgekomen is antwoordde de heer Garbe dat dit veroorzaakt werd doordat het grootste deel in 1944 in Neuengamme (vaak via Kamp Amersfoort) aankwam en in zeer zware buitencommando's moest werken, bijvoorbeeld bij de bouw van tankgrachten aan de Duitse Noordzeekust.

In een aparte ruimte is informatie te vinden over de naoorlogse periode van het kamp.

Na de vaste expositie bezocht de delegatie nog kort de studietentoonstelling «Dienststelle KZ Neuengamme: Die Lager-SS». Deze tentoonstelling biedt informatie over onder andere de inzet van de SS in het hoofdkamp en de buitenkampen, het hoofdproces, de berechting van daders, en wat

er na de oorlog is gebeurd met sommige SS'ers. Daarna heeft de delegatie een bezoek gebracht aan het openbaar archief. Hierin kunnen bezoekers zich verder verdiepen in de geschiedenis van het voormalige concentratiekamp.

In het 'Haus des Gedenkens' heeft de Voorzitter een korte toespraak gehouden. Zij wees erop dat in dit relatief onbekende concentratiekamp de meeste niet-Joodse Nederlanders zijn omgekomen, vaak door slavenarbeid, honger en ontberingen. Via het boek 'Nederlanders in Neuengamme' zijn hun namen bekend. Een herinneringsplek zoals in Neuengamme is niet alleen van belang voor de nabestaanden als plaats om te kunnen rouwen, maar ook voor het levend houden van de geschiedenis zodat niet vergeten wordt wat er is gebeurd.

De heer Schoonbeek van de Stichting Vriendenkring Neuengamme bedankte de Voorzitter en de delegatie voor hun komst en ging in zijn toespraak in op het door de stichting organiseren van herdenkingsreizen en op de vraag wat er is gebeurd met de vrijheid waarvoor vele gevangenen in Neuengamme zijn gestorven.

Aan het eind van het bezoek heeft de Voorzitter samen met de heer Van Haersma Buma, wiens grootvader in Neuengamme is omgekomen, een krans gelegd bij het internationale monument. De delegatie heeft tevens bloemstukken gelegd bij het monument voor de slachtoffers uit Putten en bij de Nederlandse gedenksteen.

BIJLAGE

Programm

Dienstag, 23. Februar 2010

12.15 Uhr	Ankunft der Delegation per Bahn Hamburg Hbf mit IC 2320 auf Gleis 8a/b Abholung am Gleis, Begleitung ins Hotel
12.25 Uhr	Fahrt mit dem Bus zum Hotel Steigenberger
12.40 Uhr	Ankunft der Delegation im Hotel Steigenberger anschl. Check in
13.15 Uhr	Mittagsimbiss im Hotel
ca. 14.00 Uhr	Empfang und Begleitung der Präsidentin des Abgeordnetenhauses des Niederländischen Parlaments, <i>Frau Gerdi Verbeet</i> , an der Hamburger Landesgrenze, (Autobahn-Raststätte Hamburg-Stillhorn an der A 1/E 22) anschl. Eskorte zum Hotel Steigenberger
14.30 Uhr	Ankunft der Präsidentin mit dem Auto am Hotel Steigenberger anschl. Check in
15.00 Uhr	Abfahrt am Hotel zur Gedenkstätte Bullenhuser Damm
15.20 Uhr	Führung durch die Gedenkstätte Bullenhuser Damm <i>Frau Dr. Iris Groschek</i> , KZ-Gedenkstätte Neuengamme
16.00 Uhr	Abfahrt zum Rathaus
16.30 Uhr	Interne Nachbesprechung der Delegation mit dem Direktor der KZ-Gedenkstätte Neuengamme <i>Herrn Dr. Detlef Garbe</i> und <i>Frau Karin Schawe</i> , Leiterin Öffentlichkeitsarbeit der KZ-Gedenkstätte <i>Rathaus, Raum B</i>
17.30 Uhr	Begrüßung durch die Erste Vizepräsidentin der Bürgerschaft der Freien und Hansestadt Hamburg, <i>Frau Barbara Duden</i> , und Gespräch mit den kulturpolitischen Sprechern der Fraktionen Eintragung in das Gästebuch der Bürgerschaft <i>Rathaus, Bürgersaal</i>
18.40 Uhr	Rückkehr zum Hotel Steigenberger
19.40 Uhr	Abfahrt am Hotel Steigenberger
20.00 Uhr	Abendessen zu Ehren der Präsidentin des Abgeordnetenhauses, <i>Frau Gerdi Verbeet</i> , auf Einladung der Ersten Vizepräsidentin der Bürgerschaft, <i>Frau Barbara Duden</i> (mit kurzen Reden) <i>Restaurant Viehhauser im Hafenkclub</i>

ca. 22.30 Uhr Rückfahrt zum Hotel Steigenberger

Mittwoch, 24. Februar 2010

08.45 Uhr Abfahrt vom Hotel

09.30 Uhr Besichtigung der KZ-Gedenkstätte Neuengamme
(Beginn: Haupteingang, Jean-Dolidier-Weg 75)

10.00 Uhr Hauptausstellung: Zeitspuren: Das Konzentrationslager
Neuengamme 1938 bis 1945 und seine Nachgeschichte«; Führung durch den Direktor der
KZ-Gedenkstätte Neuengamme, *Herrn Dr. Detlef Garbe*

11.45 Uhr Studienausstellung «Dienststelle KZ Neuengamme:
Die Lager-SS« und Offenes Archiv

12.15 Uhr Bustransfer zum Haus des Gedenkens Jean-Dolidier-
Weg 39

12.20 Uhr Haus des Gedenkens
Ansprachen
– 1. des Vorsitzenden des Freundeskreises Neuen-
gamme, *Herrn Afko Schoonbeek*
– 2. der Präsidentin des Abgeordnetenhauses, *Frau Gerdi Verbeet*

anschl. Kranzniederlegung am internationalen Mahnmal

anschließend Niederlegung von Blumengestecken am Denkmal für die Opfer aus Putten und am niederländischen Gedenkstein (Jean-Dolidier-Weg 39)

12.50 Uhr Bustransfer zum Studienzentrum Jean-Dolidier-Weg 75

13.00 Uhr Mittagessen im Studienzentrum

14.15 Uhr Abreise der Präsidentin per Auto, Begleitung durch Eskorte bis Hamburger Landesgrenze

14.30 Uhr Abreise der Delegation per Bus zum Hauptbahnhof

15.46 Uhr Abfahrt der Delegation mit dem Zug ab Hamburg-Hauptbahnhof